

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОГО ФОНЕТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Б.І.Лабінська

Анотація. У статті представлені результати дослідження методики навчання іноземного фонетичного матеріалу на західноукраїнських землях (перша половина ХХ ст.).

Ключові слова: методика навчання іноземного фонетичного матеріалу, західноукраїнські землі.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования методики обучения иноязычного фонетического материала на западноукраинских землях (первая половина ХХ в.).

Ключевые слова: методика обучения иноязычного фонетического материала, западноукраинские земли.

Summary. The article provides the results a methodology research of teaching foreign phonetic material in Western Ukraine (the First Half of the 20th Centuries).

Key words: foreign phonetic material, Western Ukraine.

Важливість знання історії методики навчання іноземних мов (МНІМ) для її розвитку в онтогенезі видається аксіоматичною. З одного боку, це пояснюється суттєвою роллю історії будь-якої наукової галузі для ефективного розвитку останньої. З іншого боку, тенденції розвитку МНІМ на західноукраїнських землях як окрема наукова проблема комплексно й систематично в обраних хронологічних і територіальних межах не досліджувалася.

Аналіз джерельної бази дослідження, в якій висвітлюються проблеми, що стосуються історії МНІМ, зокрема, праць І. В. Рахманова (вивчав методичні проблеми навчання нових західноєвропейських мов ХІХ–ХХ ст.) – 1947; В.С.Раушенбаха (проаналізував методи з ХІХ по ХХ століття) – 1971; Г.С.Веделя (продовжив висвітлювати це питання до середини ХХ століття), – 1979; О.О.Миролюбова (проаналізував стан МНІМ у ХХ–ХХІ ст.) – 1973; Р.А.Кузнецової (досліджувала історію МНІМ у радянських немовних ВНЗ) – 1969; С.М.Ніконової (проаналізувала розвиток МНІМ з 1900 до 1923 рр.) – 1969; М.І.Рігер (дослідила історію розвитку методики навчання німецької мови в Галичині з кінця ХІХ ст. до 1918 р.) – 1970; Т.І.Капітонової, Л.В.Московкіна, А.М.Щукіна (проаналізували методи вивчення російської мови як іноземної) – 1979, 1987, 2008; В.М.Карпової, А.В.Красулі (вивчали історію розвитку МНІМ від ХV до ХХ століття) – 1999; Н.І.Гез, Г.М.Фролової (вивчали історію зарубіжної МНІМ) – 2008; Г.М.Васильєвої, С.А.Вишнякової, І.П.Лисакової, Л.В.Московкіна (досліджували традиції та інновації в МНІМ) – 2008 та ін., доводить, що розвиток МНІМ на землях західноукраїнського регіону не був об'єктом спеціального наукового дослідження.

Проблема методів НІМ цікавила зарубіжних учених, зокрема В.Макея (1969), Р.Роджерса (1986), Я.Ріхардса (1991), Ц.Муріка (1991), Г.Нойнера, Г.Гунфельда, В.Гюлена (1993), Л.Г.Брауна (2001), С.Борнетто (2005) та ін., у працях яких відображено історію методів НІМ, які використовувалися в Європі, Англії і США. Науковцями доведено, що виникнення нової концепції НІМ зумовлене багатьма чинниками – соціальне замовлення суспільства, поліпшення економічних умов, дослідження в галузі теорії навчання, розвиток суміжних наук, зміна статусу навчального предмета "Іноземна мова", зростання рівня фахової підготовки вчителів, технічна оснащеність приміщень, сучасні підходи щодо організації навчального процесу. Звернення до цих наукових викладів сприяло здійсненню порівняльної характеристики розвитку МНІМ у різних соціокультурних умовах у контексті діалогу епох і культур.

Беручи до уваги викладене вище, у цій статті ми ставимо за мету проаналізувати передумови розвитку МНІМ, розкрити особливості методики навчання іноземного фонетичного матеріалу на західноукраїнських землях (1890–1939 рр.).

Період першої половини ХХ ст. умовно поділяємо на два етапи: перший етап (1890–1918 рр.) – становлення МНІМ, другий – (1918–1939 рр.) – подальший розвиток МНІМ у зв'язку з належністю західноукраїнських земель до складу різних держав, зміною мети, методу НІМ тощо.

Перший етап (1890–1918 рр.) – характеризується належністю західноукраїнських земель Австро-Угорщині. Емпірично-описовий метод тлумачення МНІМ замінив описово-пояснювальний, що слугувало індикатором прояву науково-методичного мислення. Завдяки цьому здійснювалося вивчення, осмислення, критичний аналіз набутої практики НІМ, що сприяло появі перших теоретичних

праць і використання теорії у процесі НІМ. У цей період відбулися докорінні зміни в методичних підходах до НІМ. Проблеми визначення цілей, способів конструювання змісту, системи НІМ стали центральними. Пошуки шляхів їх розв'язання визначалися головними елементами наукового обґрунтування процесу НІМ, а самоорганізовані процеси (зокрема, вимога щодо високого рівня знань німецької мови) додали особливостей у пристосуванні їх до умов навчання. Це означає, що на будь-якому рівні методичних знань виникала проблема, пов'язана не лише з цілісною характеристикою процесу НІМ, яка не завжди мала суто методичний характер, а також з соціальним замовленням суспільства, тогочасними вимогами в етносоціумі. Поглиблюються основні тенденції розвитку науково-методичного знання, які склалися раніше і до 1890 року, що досягли певної змістової, логічної, функціональної завершеності основних компонентів системи НІМ. Педагогічний досвід щодо НІМ супроводжувався критичним аналізом та узагальненням позитивного досвіду роботи вчителів ІМ із використанням нових концептуальних ідей у конкретних історико-соціальних умовах.

Принагідно відмітимо, що зміни, які відбулися в освіті у другій половині ХІХ століття на західноукраїнських землях, уможливили виокремлення типів шкіл. *Народна школа* – початкова державна школа, обов'язкова ланка освіти для всіх дітей віком від 6-ти до 14-ти років. Навчання німецької мови для україномовних учнів розпочиналося з другого класу по 2 год. на тиждень. *Середня школа* була проміжним етапом між початковою та вищою ланками тогочасної освітньої системи і забезпечувала планомірну підготовку інтелектуальної еліти. Тривалість навчання в середній школі становила 7–8 років. Основними типами таких закладів були класичні гімназії (значна увага приділялася вивченню класичних і сучасних мов), реальні гімназії та реальні школи (давали середню освіту з природничо-математичним спрямуванням, у таких типах шкіл навчали двох ІМ – німецької та французької або англійської), жіночі ліцеї і жіночі школи виключали з навчальних планів класичний компонент (навчання латинської і грецької мов), заповнивши його місце сучасними мовами і природничими дисциплінами. Загалом навчання першої ІМ розпочиналося з першого класу середньої школи, а другої ІМ – із третього або четвертого класу. Кількість відведених годин для різних типів середніх шкіл була неоднаковою.

Щодо ступенів навчання, то їх розподіл на той час був таким: початкові класи (нижчий ступінь – І, ІІ та ІІІ класи), середні класи (середній ступінь – ІV, V та VI класи), старші класи (вищий ступінь – VII та VIII класи).

Поняття про середній ступінь НІМ віднайдено лише в галицьких програмах і методичних працях досліджуваного періоду. Даних про НІМ на середньому ступені Буковини і Закарпаття не виявлено, йшлося про навчання в середніх класах, а не на середньому ступені. На цих землях навчання поділялося на нижчий і вищий ступені.

НІМ на західноукраїнських землях у період 1890–1918 рр. здійснювалося на засадах мовленнєвого й культурологічного підходів. Мовленнєвий підхід використовувався у процесі реалізації прямого методу з урахуванням переваги інтуїтивного над свідомим і спонукав розглядати навчання говоріння як спосіб формування і формулювання думок за допомогою засвоєння мовних одиниць у процесі спілкування. Культурологічний підхід слугував ознайомленню з культурою, традиціями країни, мова якої вивчалася.

Визначення мети, змісту і цілей НІМ на західноукраїнських землях відбувалося за певними дидактичними і методичними принципами. До дидактичних віднесено принципи наочності, систематичності й послідовності, виховуючого навчання, посиленості, міцності, свідомості, активності; до методичних – принцип урахування рідної мови та усного випередження.

Навчання іншомовного матеріалу на західноукраїнських землях у досліджуваній період відбувалося на основі прямого методу, офіційно затвердженого в навчальних програмах з ІМ. Виникнення нового методу НІМ було зумовлено соціальним замовленням і тісно пов'язано з розвитком суміжних з методикою наук: лінгвістики, психології, лінгвістичної теорії младаграматиків, експериментальної психології, порівняльної психології, гештальтпсихології, концептуальні основи яких тогочасні методисти рекомендували використовувати у процесі НІМ.

Проаналізувавши передумови становлення МНІМ перейдемо до аналізу іншомовного фонетичного матеріалу, спираючись на статті західноукраїнських педагогів, навчальні програми і підручники досліджуваного відтинку часу.

Навчання фонетичного матеріалу в окреслений період приділялося чимало уваги, оскільки правильно фонетично оформлене мовлення було одним із головних умов прямого методу, і всі західноукраїнські педагоги погоджувалися з таким вибором реформаторів у галузі МНІМ. Навчання фонетики відбувалося в такий спосіб: учитель читав голосно й повільно, чітко вимовляючи слова, речення, текст, за ним повторювали учні; пропущені помилки виправляли інші, кращі учні, а відтак

промовляли хором. Для такої роботи використовувалася дошка, на якій учні писали важкі для вимови слова, відтак вимовляли їх, що, на думку тогочасного педагога А. Аліскевича, розвивало в учнів також уміння писемного мовлення [1, с. 5]. Учителю не повинен був переходити до нового матеріалу, доки всі учні не вміли правильно вимовляти слова й ставити наголос. У гімназіях рекомендувалося звертати увагу учнів на подібні за звучанням слова, пояснювати їх написання і значення, порівнювати з відповідними словами рідної мови (напр, в нім. мові – *lernen* і *lehren*, в укр. мові – косар, писар). Автор рекомендував на початку кожного заняття прочитати кілька слів, дотримуючись при цьому правил вимови, написати їх і тільки тоді переходити до граматичних правил, пізніше – до говоріння [1, с. 9].

У навчальній програмі з ІМ зазначалося, що іншомовне говоріння вимагало, передусім, навчитися правильно вимовляти звуки, властиві ІМ. На вимову вчитель повинен був звертати увагу від самого початку навчання та стежити за цим на всіх ступенях НІМ [3, с. 13].

В одній із польськомовних праць підкреслювалося, що обов'язок учителя – пояснити учням схожість і розбіжність звуків ІМ і рідної мови. Для цього необхідно було використовувати таблиці, де вказувалися зазначені звуки іноземної, ідентичні звукам рідної мови, які необхідно було скласти у фонетичний ряд, наводячи до них приклади ІМ. Звуки, які мали розбіжності з рідною мовою, розміщували в іншому ряду, при цьому радили їх виділяти іншим кольором. Під час навчання вимови вчитель за допомогою таблиці мав показати учням зображення апарату мовлення, показуючи органи мовлення, які беруть участь у відтворенні звуків, типових для ІМ [5, с. 38–40].

Для пояснення правил вимови звуків у підручниках із різних ІМ рекомендувалося використовувати фонетичну транскрипцію, затверджену міжнародною асоціацією фонетистів, застосовувати вступний фонетичний курс, який містив правила фонетики та інтонації, вправи для формування практичних навичок правильної вимови.

Новим у методиці навчання фонетики стало використання грамофонних платівок із записами віршів, пісень, діалогів, текстів ІМ. Але нами віднайдений лише один підручник з англійської мови з додатком до неї грамофонних платівок. Утім, вказівок на обов'язковість їх використання для НІМ у навчальній програмі не виявлено.

Необхідно зауважити, що в досліджуваній проміжок часу до 1918 р. в Російській імперії за словами О.О.Миролюбова, ознайомлення учнів із артикуляційним апаратом, а також використання у процесі навчання транскрипції були відхилені відділом ІМ Педагогічного музею [2, с. 41].

Отже, навчання фонетики у цей час приділялося достатньо уваги. Більшість підручників містили вступний фонетичний курс, в якому були фонетичні правила та вправи на формування навичок і розвиток вмінь правильної вимови. Використання грамплатівок і голосне читання вчителями текстів сприяли концентрації уваги слухача на вимові, інтонації, дозволяли вслухатися у ритм мови, що згодом полегшувало й покращувало відтворення звуків ІМ. До особливостей у навчанні фонетики відносимо порівняння фонетичних явищ й написання подібних за звучанням слів ІМ із рідною мовою.

Період 1918–1939 рр. – характеризується подальшим розвитком МНІМ на західноукраїнських землях у період належності Галичини і Західної Волині до Польщі, Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії – до Румунії, Закарпаття – до Чехословаччини. У складних історико-соціальних умовах – важкі наслідки війни, полонізація шкільництва – уряди, які панували на західноукраїнських землях, намагалися зберегти здобутки в шкільній освіті та впровадити нові.

На цьому етапі розвиток МНІМ відбувався як цілеспрямований, спеціально організований процес, який вирізнявся особливостями, закономірностями, цілями й засобами науково-методичної діяльності. В пізнавально-творчому пошуку відбулося уточнення й обґрунтування певних теоретичних понять (зокрема, було введено терміни “індивідуалізація навчання”, “драматизація”, “активні й пасивні лексичні одиниці”, “вивчаюче й ознайомлювальне читання”), поглиблення знань про культуру народу, мова якого вивчалася, врахування психологічних особливостей учнів у процесі НІМ тощо.

Державними мовами були проголошені у Галичині і Західній Волині польська і українська, на Буковині – румунська, в Закарпатті – чеська й українська.

За статистичними даними, значну частину жителів західноукраїнських земель упродовж досліджуваного періоду складали українці.

Зміна влад і належність західноукраїнських земель до різних держав викликали необхідність реформування освіти. У цей час Галичина і Західна Волинь мали триступеневу систему освіти, Буковина і Закарпаття – двоступеневу. Нижчий ступінь охоплював усенародну школу – початкова ланка освіти, середній і вищий – середню школу. Спільним для шкіл усіх західноукраїнських земель було те, що закладені під час Австро-Угорщини традиції в освіті не були зруйнованими, навпаки, вони розвивалися, набували нових напрямів у досить складних історичних і соціальних умовах.

У період перебування західноукраїнських земель у складі різних держав іноземні мови залишилися в числі обов'язкових навчальних предметів, за винятком шкіл, які знаходилися на територіях, які тоді входили до складу Російської Республіки. Обмеження НІМ у народній школі спостерігалось з 1932 р. лише в Галичині, а на Буковині і Закарпатті воно розпочиналося в початковій школі.

Мета НІМ на різних територіях західноукраїнських земель (окрім Закарпаття, даних у програмах про мету, метод НІМ не виявлено) залишалися такою самою, як до 1918 року – уміти спілкуватися в усній і письмовій формах у межах запропонованих програмою тем, уміти читати й розуміти твори художньої літератури. В Галичині й на Буковині залишився також такий вид НІМ як ознайомлення з культурою народу, мова якого вивчалася, що передбачало засвоєння учнями знань соціокультурних особливостей країни, культурних цінностей та морально-етичних норм свого та інших народів, а також формування вмінь їх використовувати у говорінні.

Аналіз статей, навчальних програм, підручників ІМ засвідчив, що в період 1918-1939 рр. у МНІМ на західноукраїнських землях домінував змішаний метод навчання, який вирізнявся певними підходами, принципами, особливостями його реалізації. До МНІМ у досліджуваний відрізок часу віднесено мовний, мовленнєвий, культурологічний підходи, описані в попередніх історичних періодах, доповнені пізнавальним (когнітивним) та інтегрованим підходами. Когнітивний підхід спирався на принципи свідомості, активності у навчанні, згідно з якими учень був активним учасником процесу навчання, а не лише об'єктом навчальної діяльності вчителя, враховувалися індивідуальні відмінності учнів (тип темпераменту), загальні інтелектуальні здібності (успадковані, набуті), інтереси школярів тощо. Його використання полягало в диференціації завдань з метою розвитку індивідуальних здібностей учнів у процесі НІМ. Інтегрований підхід до НІМ у школах на західноукраїнських землях регламентувався у змішаному методі НІМ, шляхом органічного поєднання в ході навчання свідомих і підсвідомих навчальних прийомів, яке передбачало паралельне опанування знаннями, мовленнєвими навичками і вміннями.

До дидактичних принципів НІМ віднесено: принципи наочності, посиленості, міцності, виховуючого навчання, свідомості, індивідуалізації, послідовності, систематичності, активності; до методичних принципів – ситуативно-тематичної організації навчального матеріалу, стилістичної диференціації.

Проаналізувавши передумови розвитку МНІМ перейдемо до аналізу іншомовного фонетичного матеріалу, спираючись на статті західноукраїнських педагогів, навчальні програми й підручники досліджуваного відтинку часу.

Навчання фонетичного матеріалу здійснювалося шляхом повторення вимови вчителя. Педагог повинен був звертати увагу учнів на вимову нових звуків, наголос, інтонацію, які не мали відповідника в рідній мові, повторюючи їх, у разі потреби, кілька разів. У досліджуваний період рекомендувалося використання грамофонних платівок для формування навичок і розвитку вмінь правильної вимови, а також введення фонетичної транскрипції (тобто передача вимови літер за допомогою спеціальних знаків) і пояснення анатомічної будови інструментів мовлення під час артикуляції (вимови) певних звуків. Утім, аналіз підручників ІМ показав, що не всі вони використовували знаки фонетичної транскрипції, затверджені міжнародною асоціацією фонетистів. Часто автори підручників застосовували написання в дужках іншомовних слів буквами рідної мови учнів.

У галицькій навчальній програмі сказано, що на початковому етапі (для французької та німецької мов приблизно 3 тижні, для англійської – 4 тижні) навчання відбувалося без підручника. Тренування слуху та вимови були домінуючими на цьому етапі. Вправи з вимови вважалися інтегрованою частиною мовленнєвих вправ, а не окремою частиною навчання [4, с. 27].

Навчання фонетичного матеріалу відбувалося у I і II класах за допомогою підручника, в якому, крім правил, подавалася велика кількість слів, які слугували вправою для навчання правильної вимови. У досліджуваний відрізок часу були підручники, в яких окремо під час уроку подавалися фонетичні вправи. Крім того, як і в попередньому періоді, продовжували вивчати характерні артикуляційні властивості ІМ та фонетичні відмінності у порівнянні з рідною мовою, обов'язковими були знання сценічної вимови (описана у праці Siebsa *Deutsche B?hnensprache – Hochsprache* (зі словником вимови) [4, с. 27]. Така вимова використовувалася під час інсценізації п'єс популярних на той час авторів.

У рекомендаціях до навчальної програми з ІМ в Галичині вказувалося, що вимова іншомовних слів мала бути такою, як у носія мови, натомість у навчальній програмі, укладеній на Буковині, сказано, що достатньо того, щоб носій мови розумів співрозмовника і не вимагалось, щоб учні вимовляли саме так, як носій мови. Крім того, у віднайдених навчальних програмах на Буковині відсутні дані щодо використання грамофонних платівок, хоча перший підручник із платівками був віднайдений саме на Буковині (м. Чернівці).

Зауважимо, що російськими методистами в 30-х роках ХХ ст. було розроблено вступний фонетичний курс, основним завданням якого був розвиток навичок вимови, усного мовлення. Матеріал підбирався з урахуванням фонетичних вимог, підкреслювалося, що навчання письма можливе лише після набуття усних навичок. Методистами рекомендувалося використовувати траскрипцію [4, с. 146]. Як бачимо, навчання фонетичного матеріалу в Росії і на західноукраїнських землях мало однакові завдання, які полягали у формуванні навичок вимови й усного мовлення усвідомленим шляхом не лише на основі наслідування вимови вчителя, але й за допомогою правил артикуляції звуків тощо.

Отже, навчання фонетичного матеріалу в досліджуваній період було важливим етапом на шляху до оволодіння іншомовним говорінням. Навчання фонетичного матеріалу здійснювалося з використанням технічних засобів (платівки із записами пісень, віршів, діалогів). Окрім того, підручники містили комплекс вправ для формування слуховимовних (артикуляційних і ритміко-інтонаційних) навичок. Навчання фонетичного матеріалу розпочиналося на початковому етапі навчання, а на середньому і вищому ступенях контролювалося у процесі читання. Зразком для наслідування був передусім учитель, записи на грамофонних платівках, радіотрансляція. Окремі підручники подавали як фонетичні правила, так і вправи для формування навичок і розвитку вмінь правильної вимови звуків. Уперше навчальною програмою з ІМ, як уже говорилося, рекомендувалося використовувати грамофонні платівки, віднайдені в підручниках, укладених до 1918 року, але рекомендацій щодо їх використання в навчальних програмах з ІМ до 1918 року не було. Новим у НІМ на західноукраїнських землях у виділений хронологічний період було запровадження навчання сценічної вимови для інсценування творів, розмовних ситуацій з повсякденного життя.

Перспективою подальших пошуків можуть стати дослідження інших аспектів мови та видів мовленнєвої діяльності на західноукраїнських землях 1867–1939 рр.

Література

1. Аліскевич А. Деякі замітки о початковій науці язика німецького в школах народних / Андрій Аліскевич // Учитель : орган руского товариства педагогічного. – Львів, – 1904. – Ч. 1. – С. 5–9.
2. Миролобов А. А. История отечественной методики обучения иностранным языкам : [монография] / Александр Александрович Миролобов. – М. : Ступени; Инфа-М., 2002. – 448 с.
3. Plan nauki języka niemieckiego w szkołach średnich galicyjskich i Instrukcja dla nauczycieli tego przedmiotu w klasach I – VIII. – Lwowie, 1905. – 56 s.
4. Program nauki w gimnazjach państwowych. Języki obce nowożytne (projekt). – Lwów : Państwowe wydawnictwo Książek szkolnych, 1933. – 37 s.
5. Szarota J. O nauczaniu języków żyjących w szkołach średnich / Jan Szarota // Muzeum. – 1908. – Z. 1. – S. 37–78.